

**АКТУАЛІЗАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ЗАСОБІВ ВТОРИННОЇ ПРЕДИКАЦІЇ
В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ**

У статті з'ясовано роль актуалізованого компонента в комунікативній структурі висловлення, звернено увагу на умови набуття ним додаткових прихованих значень.

Ключові слова: просте речення, вторинна предикація, імпліцитні конструкції, інтенції мовця, актуалізація, авторизація.

In the article the role of actualization component is found out in the communicative structure of utterance, an author paid regard to terms of acquisition the additional hidden meanings them.

Key words: simple sentence, second predication, implicitness constructions, intention, actualization, authorizing.

У реальному мовленні мовець зазвичай здійснює вибір конвенційної форми для об'єктивізації та інтерпретації дійсності. Цей процес зумовлений цілим спектром знань індивіда про світ, про мову, її потенції. „Коли ми виходимо з певного уявлення та добираємо для нього словесне вираження, то змістова потенційність мовлення постає перед нами у формі багатьох висловлень, тобто як здатність репрезентувати те саме значення багатьма способами” [10, с. 42]. Із-поміж арсеналу співвідносних граматичних одиниць вагоме місце посідають засоби вторинної предикації, яким властивий різний ступінь синтаксичної та стилістичної потенційності. Вони „прив'язують” пропозитивний зміст речення-висловлення до дійсності імпліцитно, через синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення з базовим реченням, завдяки кореляції зазначених відношень та прагматичної ситуації (ситуації комунікації), відповідно до ієрархічності повідомлюваної інформації.

Має рацію Т. Булигіна, констатуючи, що „приховані категорії функціонують у мові разом з експліцитними (через недостатність останніх для забезпечення складних цілей людської комунікації)” [11, с. 10]. Отже, традиційне розуміння актуалізаційних категорій можна дещо уточнити і тлумачити як категорії граматики (у широкому розумінні, зараховуючи до них як власне граматичні категорії, так і функціонально-семантичні, або поля), значення яких виявляє той чи той аспект стосунку змісту речення до реальності, встановленого мовцем. *Мета* статті – з'ясувати обсяг поняття „актуалізація” як виокремлення змістового центру фрази.

За визначенням українських дослідників, **актуалізація** – це логічне, інтонаційне та семантико-стилістичне виокремлення компонента структури висловлення, унаслідок чого можуть відбуватися порушення узвичаєних семантико-синтаксичних відношень у його змістовій структурі [3, с. 127], передусім завдяки „несподіваним асоціативним зв'язкам його з іншими поняттями” [8, с. 14].

Актуалізація охоплює два аспекти – номінацію та предикацію, а саме: 1) лексичне наповнення семантико-синтаксичної структури і референцію імен; 2) предикативність, тобто акт кореляції віртуального речення з денотативною екстралінгвістичною ситуацією, яку виражає цілий комплекс морфологічних і лексичних засобів [5, с. 62]. Заслугове поцінування думка, що актуалізаційні ознаки висловлення основного, мовного, типу ґрунтуються на предикативності, проте здебільшого далеко виходять за її межі [12, с. 83]. Отже, основний принцип утворення реченнєвої структури – принцип семантичного узгодження на всій довжині речення (формально-вираженого / невираженого) [5, с. 62].

Н. Гуйванюк, досліджуючи вторинну предикацію в аспекті кореферентності, дійшла важливого висновку: виокремлення значущого (актуалізованого) компонента висловлення відбувається за допомогою варіювання позиційної структури і створення сильної позиції для нього у формально-синтаксичній організації речення [2, с. 128]. Так, за відповідної актуалізації імпліцитну предикацію у вторинній предикатемі виражають атрибутивні синтаксеми, набуваючи характеризувальної, а отже, пропозитивної семантики: *Смажені голуби не летять до губи* (Нар. тв.); *А пан глянув... одвернувся... Пізнав, препозаний* (Т. Шевченко); *І каштани зжовкли котяться услід* (Т. Севернюк). Сильні позиції для актуалізації атрибутивної синтаксеми – препозиція (позиція детермінанта), інтонаційно виокремлювана постпозиція (абсолютного кінця речення) чи, рідше, інтерпозиція. Безперечно, саме на постпозитивному компоненті зосереджується особлива інтонація та рематичний чи фразовий наголос: *Шле місяць з неба промені злотисті* (Леся Українка). І. Ковтунова називає такі акцентовані компоненти „інформативними прикметниками” (т. зв. глибинною предикацією) [9, с. 161]. Атрибутивні синтаксеми не лише семантично поєднані з означуваним словом, але є предикатами до загального предмета мовлення, означають одну ознаку, важливу для цілого образу, тобто містять у собі нетрадиційну індивідуальну ознаку предмета. На наше переконання, специфічна ознака художнього мовлення – використання атрибутивних конструкцій для увиразнення вже названої ознаки, її конкретно-чуттєвого образного змісту: *Підбираю слова до старої – аж чорної – ліри* (Т. Севернюк); *От машина! Залізна! Жива!* (І. Чендей).

Особливої актуалізації набуває іменник, прикметник чи дієприкметник за умови субстантивзації та вживання в позиції підмета (рідше – іншого члена речення): *Не всі заспрагли ще перевелися* (Т. Севернюк); *Гіркому долину він із нею [любов'ю] звідав* (М. Ткач); *Бездущину помсту звано правосуддям, А самоволлю деспотичну – правом* (Леся Українка). Ознаковість як семантична особливість цих морфологічних засобів каузує реакцію суб'єкта чи зумовлює певні зміни. „Будучи в позиції підмета, актуалізована синтаксема виконує роль суб'єкта-каузатора, а не звичайного суб'єкта, натомість синтаксема, що посідає формальну позицію об'єктного поширювача, набуває додаткового значення носія каузованого стану” [2, с. 129]. Така подвійна семантико-синтаксична функція синтаксем – яскравий приклад ускладнення комунікативної структури висловлення через уведення другого суб'єктного плану.

Можуть актуалізуватися також відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, найчастіше ті, що є спеціалізованими засобами вираження адвербіальних відношень: 1. *Хтось сльози ллє з тяжкої муки* (Леся Українка); *Як запеклись уста мої від спраги* (Т. Севернюк); 2. *В найтяжчі хвилини гукав на підмогу Надію, і Віру, й Любов* (М. Ткач); 3. *Гадюкою звивається дорога...* (В. Бобинський); 4. *Треба жити наперекір всьому* (Н. Зборовська) тощо. За умови актуалізації вторинних предикатних синтаксем з'являється додатковий змістовий план у комунікативній структурі висловлення, виражений імпліцитно. Він доповнює основне повідомлення причиново-наслідковими (1), темпоральними та цільовими (2), порівняльними (3), допустовими (4) та ін. семантико-синтаксичними відношеннями.

Актуалізовані імпліцитні конструкції – своєрідні інформаційні згустки речення-висловлення, що виражають категорійні значення некатегорійними способами. Порівн.: *День одгорів. Давно* (М. Драй-Хмара); *А я ж любила. Дуже!* (А. Душак); *Він вперше закохався. Випадково. Для себе несподівано й для мене* (Г. Тарасюк). Пояснити їхню сутність можна на ґрунті зіставлення імпліцитного вираження пропозитивного змісту зі словом, яке не втратило своєї внутрішньої форми, або з найменшим і водночас лексично й граматично повним типом вихідного елементарного речення. Це стає можливим тому, що в „розгорнутому” (трансформованому) вияві вторинні синтаксеми мають семантико-синтаксичну організацію, подібну до реченневооформлених пропозицій, також презентуючи одну ситуацію. Порівн.: *Тяжкі часи минають, а добрі справи залишаються*

(Т. Севернюк) //... а справи залишаються, якщо вони (є) **добрі**. Ситуація, означувана пропозицією „Справи (є) добрі”, внаслідок згортання набуває лише часткового мовного оформлення, але за цих умов змістовий каркас висловлення залишається автосемантичним й інформативно достатнім через те, що фінитні форми ніби вбирають у себе семантику невербалізованих. На основі тісного асоціативного зв'язку називання тільки одного елемента достатнє, щоб уявити складну ситуацію загалом.

На нашу думку, потрібно брати до уваги також і те, що згорнута номінація явища чи події можлива лише тоді, коли ситуація добре відома учасникам мовленнєвого акту. Отже, термін „актуалізація”, крім формальних засобів виокремлення, охоплює також моменти, дотичні до дії пресупозицій та сукупності прихованих граматичних категорій. У разі **пресупозиції** (або „супозитивної предикації” [6, с. 205–301]) – той чи той непередикативний член речення вміщує деяке імпліцитне та попереднє твердження, яке спирається на компетенцію мовців і логічні причиново-наслідкові взаємозв'язки явищ, будучи свого роду потенційним реченням. Отже, на пресупозиції – спільному фонді знань комунікантів про поточну ситуацію, у межах якої здійснюється конкретний акт комунікації; спонтанно сформованій „тут і тепер” у зоні перехрещення індивідуальних когнітивних просторів комунікантів – ґрунтується усунення семантичних елементів із поверхневої структури. Цей процес не потребує допомоги спеціальної системи вербально виражених лінгвістичних засобів: „усе /.../ миттєво й без особливих зусиль зрозуміло з огляду на загальну обстановку та спільний досвід. /.../ Чим менше слів, тим менше непорозумінь”, – зазначав свого часу О. Пешковський (цит. за: [4, с. 538]).

До актуалізації дотичні складні моменти, які зазвичай тлумачать поняттям „авторизація”, тобто полісуб'єктне ускладнення конструкції речення вказівкою на „автора” сприйняття, констатації, оцінки явищ дійсності, мовлення-думки [7, с. 279–302], напр.: *Його [потічка] дзюркіт нагадував вічне життя* (І. Чендей); *Трицало сухо в мене під стопою дрібненьке і кощаве пруття, схоже до ніг пташиних* (В. Зубар); *Для Килини онук був найгарніший* (В. Бабляк); *Листя ніби пробивалося першою іржею* (В. Шевчук); *Микола скидає свого сірого (пам'ятаю!) піджака, розкішного фетрового капелюха, штурляє все те на тин* (В. Бабляк); *Добра, – кажуть всі, – дитина, дівчинка із Буковини* (П. Амбросій).

Якщо розглядати структурно-семантичні ознаки базових синтаксем як компонентів „першого плану” (услід за І. Польдауфом), додаткові ускладнення основного складу речення – вторинні синтаксеми – як компоненти „другого плану”, то авторизація збігається з частиною „третього синтаксичного плану” [13], оскільки виражає відношення змісту речення до людського індивідууму. У лінгвістичному аспекті це означає, що кожен мовець має інтелектуальний досвід, що його класифікує людська свідомість як особистісну систему пресупозицій. „Здатність різних людей користуватися мовою, мати в її бутті структури для означення найрізноманітніших ситуацій лише допомагає відтінити те, що є індивідуальним в автора” [1, с. 43].

Модель світу адресата підказує мовцеві конкретні рішення у структуруванні поверхневої будови речення. Унаслідок об'єднання щонайменше двох пропозицій, одна з яких зазнає трансформацій, утворюються неелементарні семантико-синтаксичні одиниці в плані обсягу предикації. Актуалізовані вторинні синтаксеми (атрибутивні, об'єктні та обставинні) посідають здебільшого детермінантну позицію, позначені виокремлювальною інтонацією та через ускладнення каузацією увиразнюють словесно-художню образність висловлення, створюють особливу конотативну семантику в його комунікативній структурі, зумовлюють відхід від стандарту, експресивність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голянич М. Внутрішня форма слова і дискурс [Текст]: монографія / Марія Голянич. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. відділ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2008. – 296 с.

2. Гуйванюк Н. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлювання [Текст] / Ніна Гуйванюк // Семантика мови і тексту: зб. статей VIII Міжнародної конференції, 22–24 жовтня 2003 р.; ред. кол.: В. І. Кононенко (голова) та ін. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 126–131.
3. Гуйванюк Н. В. Семантична типологія синтаксем [Текст] / Н. В. Гуйванюк // Актуальні проблеми германської філології: матеріали III Міжнар. наук. конф., присв. 70-річчю від дня народж. проф. Левицького В. В. (10–12 квітня 2008 р.) / МОН України, Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича; наук. ред. Кушнерик В. І. – Чернівці: Книги XXI, 2008. – С. 10–14.
4. Димитрова С. Актуализация предложения и её зависимость от степени осведомленности адресата [Текст] / Стефания Димитрова // Новое в зарубежной лингвистике: сб. ст., переводы / сост. и общая ред. Т. В. Булыгиной и А. Е. Кибрика; вступ. ст. Е. А. Земской. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XV: Современная зарубежная лингвистика. – С. 535–545.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія [Текст]: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 1996. – 437 с.
6. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи [Текст]: [монографія] / В. А. Звегинцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 307 с.
7. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка [Текст] / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова / под ред. Золотовой Г. А. – М.: Изд-во Моск. ун-та; Ин-та русского языка РАН, 1998. – 528 с.
8. Єрмоленко С. Актуалізація // Українська мова [Текст]: [енциклопедія]. – К.: Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 14.
9. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис [Текст] / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Наука, 1986. – 206 с.
10. Матезиус В. О. О потенциальности языковых явлений [Текст] / В. О. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / под ред. Н. А. Кондрашова; пер. А. А. Лосевой. – М.: Прогресс, 1967. – С. 42–70.
11. Семантические типы предикатов [Текст] / под ред. О. Н. Селиверстовой / АН СССР, Ин-т языкозн. – М.: Наука, 1982. – 365 с.
12. Химик В. В. Предикативность предложения и актуализационные функции высказывания [Текст] / В. В. Химик // Научные доклады высшей школы. – 1986. – № 1. – С. 80–83. – (Филологические науки).
13. Poldauf I. Evaluative predication [Text] / I. Poldauf // Philologica Pragensia. – 1963. – № 2. – S. 7–232.